

TÜRK DİLİ

Aylık Dil ve Yazın Dergisi / Sayı 286 Temmuz 1975

TÜRK
ÖYKÜCÜLÜĞÜ
ÖZEL
SAYISI

Refik Halit Karay'ın Öyküleri

SÂTI ERİŞENLER

Refik Halit Karay'ın yapıtlarını türlere göre kümelendirenler, "öykü" başlığı altında onun iki betiğini anarlar: *Memleket Hikâyeleri* ile *Gurbet Hikâyeleri*.

Gurbet Hikâyeleri, ilk olarak Semih Lütfi Kitabevince yayımlanmıştır.¹ Bu baskı, iki bölümden oluşmuştur. Birinci bölümde, yazarın yurt dışında (Halep, Beyrut) sürgün bulunduğu yıllardaki (1922-1938) gözlem ve izlenimlerine dayalı öyküler bulunmaktadır. İkinci bölümde ise, yazarın Sinop'ta, yollarda ve Çorum'da gördüklerini, yaşadıklarını anlatan yazılar vardır. Bunlar, öykü niteliğini taşımamaktadır. Nitekim, *Gurbet Hikâyeleri*'nin yeni baskılarında yer almamıştır.

Biz, bu yazımızda, *Gurbet Hikâyeleri*'nin elimizdeki en yeni baskısı olan *Yer Altında Dünya Var*² adlı romanın sonuna eklenen on yedi öyküyü ele alacağız. Bu öyküler sırasıyla şunlardır: "Yara", "Eskici", "Antikacı", "Testi", "Fener", "Zincir", "Gözyaşı", "Keklik", "Akrep", "Köpek", "Lavrens", "Çıban", "Kaçak", "Güneş", "Hülle", "İstanbul", "Dişçi".

Bu öykülerin konuları, Türkiye'nin güney sınırlarından başlayarak Arabistan yarımadasını da içeren geniş bir coğrafya içinde geçmektedir. Bu coğrafya, kuzeyde Halep'ten ("Antikacı"), Rakka'dan ("Fener"), güneyde Yemen'in doğusundaki Hadramut'a ("Çıban") ya da Yemen çöllerine ("Güneş"); en batıda Hayfa'dan ("Eskici", "Testi"), en doğuda Mezopotamya'nın Uca kasabasına ("İstanbul") dek uzanır.

Bu coğrafyanın dışında yalnız iki öyküsü kalır, *Gurbet Hikâyeleri*'nin. Biri Serfice'de geçen "Gözyaşı", öteki de Sibirya'da geçen "Kaçak"tır.

¹ Refik Halid, *Gurbet Hikâyeleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1940.

² Refik Halid Karay, *Yer Altında Dünya Var*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1973.

Bu geniş alan içindeki iklimi de anlatmıştır öykülerinde, Refik Halit Karay.

Akdeniz kıyılarında portakal bahçeleri ve çiçekler vardır ("Eskici"); çevre "deniz, muz, portakal, şeker kamışı, kırmızı biber, kekik" kokar ("Köpek"). Gelgelelim, doğuya doğru içlere gidildikçe, güneye inildikçe, sıcak, sıcak ve "gözleri yakıcı, solukları daraltıcı, kavurucu" bir güneş vardır; "ağaçsız, deresiz, evsiz, kupkuru bir çöl" vardır ("Yara", "Eskici", "Keklik", "Akrep", "İstanbul").

Kıydan içerdeki kentler, ağaçsızdır, kiremitsizdir, taştır. Bu kentlere "mevsimler girmez" ("Keklik"). Kuzeye çıktıkça, Türkiye'ye yaklaştıkça ancak kimi köylerde bahar aylarında badem çiçeklerine, yeşil otlara rastlanır ("Keklik", "Akrep"). En güneyde ise, yağmur üç dört yılda bir yağar ("Çıban"). Çöldeki dirim, ancak vahadadır. Vahada doğa, bütün gürlüğüyle fışkırır ("Güneş").

Bu iklimde bitki örtüsünün, Akdeniz kıyılarındaki portakal, muz gibi Akdeniz bitkilerinden ("Eskici", "Köpek"), içlere gidildikçe, zeytinliklerden geçerek, kısa otlara, oradan da çoraklığa doğru nasıl değiştiğini, en güzel, "Eskici"de izleriz. Vahalarda ise, gür hurma ormanları vardır ("Güneş").

Bu vahalarda evler, kamışandır. Ancak, çorak çöl ortasında kentler, taştan, bembeyaz evlerden kuruludur ("Çıban", "Keklik", "Yara"). Bu evlerin damları, genellikle, ya topraktan ("Yara") ya da teras biçiminde taştandır ("Çıban"). Şam sokakları ile Şam evleri ise, ortasından su akan odalarıyla, "Hülle"de betimlenmiştir.

Bedevî genç erkeklerin granit gibi vücutları vardır. Saçları, abanoz gibi kapkaradır; uzun, örülü ve vıcık vıcık yağlıdır. Dişleri bembeyazdır. Kulaklarında demir halkalar vardır ("Yara").

Bunlar, yalnızca birer entari giyerler ("Yara"); yaşlılar ve şeyhler, maşlak giyerler ("Fener", "Yara", "Lavrens", "Köpek"). Genç olsun, yaşlı olsun, bedeviler, başlarına kefiye giyerler ("Fener", "Köpek"). Dağlı Lübnan gençleri ise, sırtlarına kara kostüm, başlarına fes giyerler ("Testi"); memur sınıfı da öyle ("Köpek").

Arap kadınları, kara çatık kaşlı, kara iri benli, tuhaf kokulu, cansız göğüslüdürler ("Eskici"). "Gerdanlarından, alınlarından, kollarından ve kulaklarından biçim biçim, sürü sürü altınlar sallanır ("Eskici"). Kara çarşaf giyerler ("Eskici", "Hülle"). "Hülle" adlı öykünün başkişisi bir Şamlı kadındır. Bu kadın, varlıklı bir ailedendir. Güzeldir, endamlıdır. Ancak, Arap olup olmadığı pek anlaşılmamaktadır.

Çocukların saçları perçemli, ortası el ayası kadar sıfır numara makina ile kesilmiştir. Beli kuşaklı entari, üstüne sokakta ceket, başlarına takke, ayaklarına kırmızı merkep giyerler ("Eskici").

Yemek, ister varlıklı olsun, ister yoksul, yer sofrasında yenir ("Eskici",

"Hülle"). Yoksul sofralarında "deri gibi sert yayvan tandır ekmeği" yenir. Çatal bıçak kullanılmaz ("Eskici"). Yemeklerde bile sınıf ayrımı vardır; şölenlerde, varlıklılar kuzu eti yerken, yoksul bedeviler deve eti yerler ("Akrep").

Bu öykülere göre, yoksul bedeviler dayanıklıdırlar, acımasızdırlar ("Yara", "Dişçi", "Köpek"); saf ve bilgisizdirler ("Fener"); pistirler, iğrençtirler ("Yara", "Akrep", "Çıban"). Şeyhleri ise, varlıklıdırlar, görkemlidirler, konuk ağırlamayı, eğlenceyi, şölen düzenlemeyi severler ("Keklik", "Akrep", "Çıban", "Güneş").

Bu "çöl cehennemi"nin ortasında yaşayan Türklerden bir bölüğü, sürgündür ("Eskici", "Köpek", "İstanbul"). Bir bölüğü de Osmanlı subayı ya da görevlisidir ("Yara", "Fener", "Akrep", "Çıban", "Güneş", "Hülle", "İstanbul", "Dişçi"). Üç de kadın vardır, bu öykülerde. Biri Serfice göçmenlerinden bir kadındır ("Gözyaşı"). Bir de, bir genel kadın ("İstanbul") ile bir Arap şeyhinin kırk karısından biri olan bir Çerkez kızı ("Güneş") vardır. "İstanbul" adındaki öyküdeki kadın da, bir suçtan ötürü yurda dönemez.

Bu arada, bir çocuğu, unutulmaz Hasan'ı da ("Eskici") anmamız gerekir.

Gurbet Hikâyeleri'nde Avrupalılar da vardır. Bunlar casus İngiliz subayları ("Antikacı", "Lavrens") ile Sibiry'a'daki tutsak bir Alman ailesidir ("Kaçak").

Gurbet Hikâyeleri'nde başkişisi hayvanlardır diyebileceğimiz öyküler de vardır ("Zincir", "Keklik", "Köpek").

Refik Halit Karay'ın, *Gurbet Hikâyeleri*'nde işlediği bellibaşlı tema, adı üzerinde, yurt özlemidir. İster sürgün olsun, ister görevli bulunsun, Türkler, büyük bir yurt özlemi içindedirler ("Eskici", "Akrep", "Köpek", "Kaçak", "İstanbul").

Bu yurt özlemini iyi belirtmek için, yazar, iki öge kullanmıştır. Birincisi iklim... Yazar, iklimin sıcaklığını, çevrenin kuraklığını, insanların geriliğini, yabancığını, pisliğini betimleyerek ("Yara", "Eskici", "Keklik", "Akrep", "Çıban", "Güneş", "Dişçi") yurdunun güzelliğine, "bir deresine, bir rüzgârına, bir türküsüne" ("Eskici") özlemini belirtmiştir. Yazar, bu iki iklim karşılaştırmasını, ünlü "Eskici"de olduğunca "İstanbul" adlı öyküsünde de vurgulayarak yapar. Yazara yurdunu özleten, yurdunun coğrafyasından çok, dilidir. Bunu belirtmek için, daha çok, kişileri gurbette Türkçe konuşan kimselere rastlatır. İlginçtir, bu Türkçe konuşan kimseler, ya kadınlar ("Güneş", "İstanbul") ya da çocuktur ("Eskici"). Gurbettekileri yıkan, bir de yalnızlıktır.

Yazar, *Gurbet Hikâyeleri*'nde Osmanlıların, Arap çöllerine nasıl altın akıttıklarını ("Güneş"), ulaşım ve yönetimin güçlüğüne ("Güneş") ve bir de özellikle, "Osmanlı zabitlerinin, sıcaktan, hastalıktan, yorgunluktan yana" neler neler çektiklerini anlatmaktadır ("Çıban", "Güneş").

Bu çekilenlere karşılık, "Osmanlı zabiti", Meşrutiyet'ten önce bedevî Araplarca, olağanüstü, insanüstü bir varlık gibi görülmektedir ("Yara", "Fener"). Şeyhlerce de büyük saygı ile, törenlerle karşılanırdı ("Çıban", "Güneş").

Ancak, I. Dünya Savaşı sonlarında Arapların Türklere hiç bir saygınlığı kalmamıştır. Onlar, artık yenik Türklere bütün kıyıcılıklarıyla saldırır olmuşlardır ("Dişçi").

Bu niçin böyle olmuştur? Böyle olmuştur; çünkü, İstanbul'dan ta Yemen'e dek uzanan bu geniş coğrafya içinde ulaşım güçlüğü çekilmekteydi. Yönettiğimiz yerlerin nerede olduğunu bile bilmiyorduk ("Güneş"). Hele yabancı, özellikle İngiliz casusları, Arap kabilelerinin aralarına, ayrıca Araplarla Osmanlılar arasına ayrılık tohumları ekmekte idiler. Bunların bedevî Araplar üzerinde büyük bir etkileri vardı ve bunlar iyi örgütlenmişlerdi; "kan ve altın döküyorlardı" ("Antikacı", "Lavrens").

Arap aşiretleri, birbiriyle de dövüşüyor, vuruşuyorlardı ("Yara", "Çıban").

Refik Halit Karay'ın, *Gurbet Hikâyeleri*'nde bir de hayvan öyküleri vardır ("Zincir", "Keklik", "Akrep", "Köpek"). Yazar, bu öyküleri birtakım hayvanları betimlemek için yazmış değildir. O, hayvanlarla insanlar arasında sıkı bir benzerlik bulunduğu inanır. Sözelimi, "Zincir" adlı öyküde, açıkça söylememekle birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Arapların, bu zincirden boşanınca başlarına gelecekler söylenmek ister gibidir. "Akrep" adlı öyküde, iğrenç akreple iğrenç bedevî Arap arasında yakın bir benzerlik vardır. "Köpek"te ise, gurbete düşmüş, itilen, atılan, kovulan, yılğın insanla bir sokak köpeği arasında bir iç içelik vardır. "Keklik"te, dişinin erkeklerle olan acımasızlığı, vurdumduymazlığı simgelenmektedir. Yazar, insanın düpedüz bir hayvan türü olduğu kanısındadır. "Emin olunuz, bütün bildiğimiz hayvanların içinde en ihtiyatsız ve en ibret almazı, insandır" ("Testi"). Bu hayvan öyküleri, bir tür temsilî eğretileme sayılabilir.

Memleket Hikâyeleri'ne gelince...

Memleket Hikâyeleri'nin ilk baskısında³ şu öyküler bulunmaktadır: 1. "Yatık Emine", 2. "Şeftali Bahçeleri", 3. "Koca Öküz", 4. "Vehbi Efendi'nin Şüphesi", 5. "Sarı Bal", 6. "Şaka", 7. "Küs Ömer", 8. "Boz Eşek", 9. "Yatır", 10. "Komşu Namusu", 11. "Yıldı Bir", 12. "Hakk-ı Sükût", 13. "Kuvvete Karşı", 14. "Cer Hocası".

Memleket Hikâyeleri'nin elimizde bulunan "ilâveli ikinci basılışı"nda⁴ bu öykülere 15. "Garip Bir Hediye", 16. "Bir Taarruz", 17. "Ayşe'nin Talihi" eklenmiştir. İnkılâp ve Aka Kitabevleri'nin baskında⁵ ise bir de 18. "Garaz" adlı öykü yer almıştır.

³ Refik Halid, *Memleket Hikâyeleri*, İstanbul, Kitabhane-i Hilmi, Bab-ı Âli Caddesi, Orhaniye Matbaası, 1335.

⁴ Refik Halid, *Memleket Hikâyeleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, Güven Basımevi, Tarihsiz. (Cevdet Kudret ve Behçet Necatigil'e göre 1939)

⁵ Refik Halid Karay, *Memleket Hikâyeleri*, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, Beşinci Basılış, İstanbul, 1973

Bunlardan 1., 2., 3., 15. ve 16. öyküler sürgün dönüşü, 1918-1919 yıllarında, İstanbul'da; 4-9. öyküler sürgünde; 10⁶-14 ve 17. öyküler 1909-1910 yıllarında, yani Anadolu sürgününden önce; 18. ise 1947 yılında yazılmıştır.

Memleket Hikâyeleri'ndeki öykülerin hepsinin konusu da yazarın sürgün edildiği (1913-1918) Sinop, Çorum, Ankara ve Bilecik'teki halktan ve yaşantısından alınmış değildir. Bu betikteki on sekiz öyküden yalnız ilk dokuzunu, bu tür öykülerdir. Geri kalan öykülerden sürgünden önce yazılmış "Yılda Bir" adlı öykü Aydın'da, "Cer Hocası" o zaman taşra sayılan İzmit'te Karamürsel'den içeri bir köyde geçer. "Hakk-ı Sükût" ise Bursa'da bir fabrikada geçer. Yazarın en son yazdığı "Garaz" ise hem İstanbul'da, hem Anadolu'da geçen biricik öyküdür. Böylece on sekiz öyküden altısı doğrudan doğruya İstanbul'da geçmektedir.

Ancak... Evet, ancak, Refik Halit Karay, bir yerlerde "Hatıralarımı yokladığım zaman maruf simalardan fazla, mütevazi ve ufak tiplere kendimde rikkatle karışık bir sempati duyduğumu, asıl bunları özlediğimi anlamaktayım"⁷ demektedir.

Yazar daha ilk öyküsünden başlayarak, bütün öykülerinde bu ufak tipleri betimlemiştir. Onların sevincini, mutluluğunu, umutsuzluğunu, kısaca, yaşayışını anlatmıştır.

Nitekim ilk öyküsü olan "Ayşe'nin Talii"nin başkişisi, annesi çamaşıra giden yoksul bir kızdır. "Hakk-ı Sükût", "Cer Hocası", "Yılda Bir" gibi ilk öyküleri, onun nasıl, daha başlangıçta "küçük adamlar"ı ele almaya kararlı olduğunu kanıtlar.

Yazar, tuttuğu bu yoldan hiç bir zaman ayrılmamıştır. Birinci sürgün dönüşü yazdığı iki öykünün ("Garip Bir Hediye", "Bir Taarruz"), başkişileri ise savaştan dönmüş iki yedek subaydır. Son yazdığı "Garaz"ın başkişisi de bir taşra kızıdır.

Anadolu'nun ta içinde geçen öykülerin başkişilerini şöylece sıralayabiliriz:

1. Kasaba memurları. Bu tiplere "Yatık Emine", "Sarı Bal" adlı öykülerde rastlanmakla birlikte; bunlar asıl, "Şeftali Bahçeleri"nde ele alınmıştır. Bu tiplerin, "Komşu Namusu"nu da dikkate alırsak, ister taşrada olsun, ister İstanbul'da, ister âmir olsun, ister memur, en belirgin nitelikleri işsizlik, tembellektir.

"Vehbi Efendi'nin Şüphesi"nde ise çok saf bir taşralı memur tipi çizilmiştir.

Kaymakam, mutasarrıf tiplerine de yer yer rastlarız ("Şeftali Bahçeleri", "Koca Öküz", "Sarı Bal", "Boz Eşek"). Bunlar çalışmayı sevmez, halkı dinlemez, eğlence düşkünü kimselerdir.

⁶ Semih Lütfi Kitabevi baskısında "Komşu Namusu" adlı öykünün yazılış tarihi 1918 olarak gösterilmiştir; oysa, ilk 1919 baskısında bu tarih; "temmuz 324" olarak belirtilmiştir. İnkılâp ve Aka baskılarında da bu, "1910" olarak yazılmıştır.

⁷ *Gurbet Hikâyeleri*, Semih Lütfi Kitabevi, İstanbul, 1940, 145. s.

Jandarma çavuşları ile polis komserleri acımasızdırlar (“Yatık Emine”, “Boz Eşek”, “Sarı Bal”).

2. Köylüler. Bunların çoğu, saf, hileye hurdaya akılları ermeyen, inanç dolu kimselerdir (“Boz Eşek”, “Yatır”); bağnaz ve acımasızdırlar (“Yatık Emine”). Yerine göre de iki yüzlülükten geri kalmazlar (“Koca Öküz”). Kurnaz, işini bilir köylü tipleri de eksik değildir. Özellikle, “Koca Öküz” ve “Yatır” bu tipleri yakından çizmek için yazılmış gibidir.

3. Köy imamları, bilgisizdirler, zavallıdırlar; gelgelelim cerbezeli dirler (“Cer Hocası”, “Yatır”). O yörede sözü geçer kimselerdir (“Vehbi Efendinin Şüphesi”). Bir de işini bilir, çıkarını bilir kadı tipi çizilmiştir: Kabak Kadı (“Boz Eşek”). Bunlara karşın, yazarın bize tanıttığı Rum papaz ise, aydın ve uyanık bir din adamıdır (“Hakk-ı Sükût”). Başka bir Rum tipi de “Yatık Emine”deki sinsî, acımasız, çıkarıcı eczacıdır.

Anadolu kadın tipleri, “Yatık Emine”, “Küs Ömer”, “Cer Hocası” adlı öykülerde uzaktan çizilmiştir. Hepsî de güçlü kuvvetli, ancak çoğu kapalıdırlar. Kadınların açık ya da kapalı oluşları çevre ile ilgilidir. Geri kalmış yörelerde, kasabalarda kadınlar erkekten kaçarlardı (“Yatık Emine”, “Cer Hocası”). İlginçtir, “Yatık Emine”nin kaç göç içindeki kasabasının köylerinde kadınlar örtünmeden gezerler. “Şeftali Bahçeleri”ndeki kadınlar da erkeklerden kaçmazlar. Tatarlar hoşgörülüdürler (“Yatık Emine”). Erkeklerle düşüp kalkanlar, Rumeli göçmen kızları —bunların serbestliği, eski yaşantılarından gelir— (“Yıldı Bir”, “Vehbi Efendi’nin Şüphesi”), Çingene kızları (“Yıldı Bir”, “Vehbi Efendinin Şüphesi”) özellikle Rum kızlarıdır (“Şaka”, “Kuvvete Karşı”, “Cer Hocası”).

Refik Halit Karay, asıl, Anadolu’nun elekçi kızlarını, eğlence kadınlarını çizmekte ustadır.

Bunların en ünlüsü, Yatık Emine ile Sarı Bal’dır. Bunlar, erkekleri kırıp geçiren, “hanumanlar söndüren” kadınlardır. Her ikisinin de ortak niteliği gözlerinin güzelliği, vücutça pek güzel olmamakla birlikte, hele hele insana bir “sokulma isteği veren” sıcaklıklarıdır.

Yazarımız, *Memleket Hikâyeleri*’nde de hayvanlarla insanlar arasında bir benzerlik kurar (“Koca Öküz”, “Küs Ömer”).

Kısacası, denebilir ki, *Memleket Hikâyeleri*’nde bütün bir Anadolu insanını buluruz.

Refik Halit Karay’ın öyküleri (Biz, burada ister istemez, *Gurbet Hikâyeleri*’ndeki “Habbe ve Kubbe” dizisini de dikkate almak istiyoruz.) başlı başına bir halkbilim kaynağıdır da. Bu insanların neler giydikleri (“Yatık Emine”, “Şeftali Bahçeleri”, “Vehbi Efendi’nin Şüphesi”, “Koca Öküz”, “Sarı Bal”); neler yiyip neler içtikleri (“Şeftali Bahçeleri”, “Sarı Bal”), kış hazırlıkları (“Yatır”), inançları (“Yatık Emine”, “Boz Eşek”, “Yatır”, “Cer Hocası”); gelenek ve görenekleri, yaşayışları (“Şeftali Bahçeleri”, “Küs Ömer”, “Boz Eşek”, “Cer Hocası”), düğünleri (“Küs Ömer”) vardır, bu öykü-

lerde. Yazar, özellikle kadınlı eğlenceleri, bütün ayrıntılarıyla betimler (“Şeftali Bahçeleri”, “Vehbi Efendi’nin Şüphesi”, “Sarı Bal”, “Küs Ömer”).

Bu insanların yaşadıkları ortamı incelemek, bizi birtakım sonuçlara götürebilir. Yanlış inançların anlatıldığı “Boz Eşek”, “Yatır” ile “Cer Hocası”nın geçtiği yöreler, dış çevreye kapalı yörelerdir. Asıl, “Yatık Emine” ile “Şeftali Bahçeleri”nin geçtiği ortam, iki üç noktadır. “Yatık Emine”nin neşesiz, eğlencesiz, duygusuz, sevgisiz, acımasız, bağınaz insanları, Anadolu’nun çok sarp, yolsuz, ıssız, çevre ile bağlantısı olmayan, çok sert iklimli, dışa kapalı bir kasabasında yaşarlar. Gelgelelim, “Şeftali Bahçeleri”nin geçtiği yöre, uygun iklimli, bolluk içinde, “herkesin kolayca eğlenebildiği” bir yerdir. İklim ve konum; eğlenceler, oyunlar üzerinde bile etkisini göstermiştir. Kapalı bir çevrede geçtiği anlaşılan “Sarı Bal” ile “Küs Ömer”de oyunun ağırlı geçerlidir. Yanlış inançların anlatıldığı “Boz Eşek” ile “Cer Hocası”nın geçtiği yöreler, dış çevreye kapalı, köylerdir. Bunlara, “Yatır”ın geçtiği kasabayı da katabiliriz.

Şunu da belirtelim ki, yazar, aç bir Anadolu imgesi çizmemiştir. Birinci Dünya Savaşı içinde en çorak yörelerde bile ambarlar doludur (“Yatık Emine”, “Küs Ömer”, “Yatır”, “Cer Hocası”). O yıllarda asıl aç olan, İstanbul halkıdır (“Garip Bir Hediye”, “Bir Taarruz”). Yazar, toplumsal ortamla, tutumsal (ekonomik) ortam arasında bağlantı kurmamakta; toplumsal ortamı, coğrafya konumuna, özellikle, ulaşım güçlüğüne bağlamaktadır.

Özet olarak denebilir ki, Refik Halit Karay, Anadolu’yu, yerine göre, gerçekçi bir anlayışla, her iki ucu ve bu uçlar arasında yer alan türlü yöreleriyle göz önüne sermiştir. Ancak, coğrafyanın insan özyapısı (karakteri) ve ruhsal yapısı, üzerindeki etkisini de gözden uzak tutmamıştır.

Refik Halit Karay’ın öykülerinde en az rastlanacak öğenin, ruhsal olduğunu ileri sürecekler bulunabilir. Ancak, biz yazarımızda, insanoğlunun iç yapısının, ruhsal durumlarının da işlendiği kanısındayız.

Bir kez, coğrafyadaki konum ve toplumsal yapı ile insanların ruhsal yapıları arasında sıkı bir bağlantı vardır. Nitekim, gene iki zit öyküden “Yatık Emine”de insanlar, sevmeyi, sevmeyi bilmedikleri içindir ki, birbirlerini kıskanırlar; “Şeftali Bahçeleri”nde, “zengin, yoksul herkesin eğlenceden payını aldığı” bu öyküde kimse kimseyi kıskanmaz. Aynı çevrede yetişenler arasında da salt yaratılış ve eğitilişin sonucu olarak karşıt ruhsal durumlar da oluşmaktadır. Sözgelimi, “Vehbi Efendi’nin Şüphesi”nde Tabakların Kâmil, ne kerte uçarı bir çapkınsa, aynı çevrenin insanı Vehbi Efendi o ölçüde kadından korkar, kaçınır. Salt, pısrıklılığndan, üşengeçliğinden, baskıya gücü olmadığından evliliği kabul eder. Aynı ruhsal duruma, biz, bu kez, İstanbul’da yaşayan bir kimsede de rastlarız. O da, rahatı bozulmasın diye kendisini aldatan karısına inanmış görünür (“Komşu Namusu”). “Sarı Bal”da, “Küs Ömer”,de, “Hakkı - Sükût”ta, “Kuvvete Karşı”da ve bütün öteki öykülerde kişinin tinsel durumlarının betimlendiğini görürüz. Ancak,

yazar, bunları birtakım iri iri laflarla, bilgiçesine yapmaz. Onun bu alandaki gücünü ölçmek için *Gurbet Hikâyeleri*'ndeki "Gözyaşı"nı okumak yeter. Bir gecede üç çocuğunu birer birer yitiren, çocuğunun ölmesini istemekle istememek arasında çelişik duygular içindeki annenin ruhsal durumunu böylesine betimlemek her babayiğitin harcı değildir. Dal Sabri'nin, bu genç teğmenin Yatık Emine karşısındaki duyguları da burada ayrıca belirtilmeye değer. Şunu çok iyi bilmek gerekir ki, bütün bu örneklerle göre, Refik Halit Karay'ın öykülerinde güçlü bir dram, bir çatışma, kişinin iç çatışması ile kişinin toplumsal ve fiziksel çevreyle çatışması vardır.

Yazar, cinsel ruhbilim betimlemelerinde de büyük başarı göstermiştir. Onun öykülerinin çoğu, bu etken üzerinde kurulmuştur. "Şeftali Bahçeleri" dışında onun betimlediği çevreler, "işsiz, eğlencesiz" çevrelerdir. Bu gibi çevrelerde, okumuşu, okumamışu, kabadayı, acarı, sünepesi, hepsi, hepsi bütün erkekler, cinsel istek, kimi zaman bunalım içindedirler ("Yatık Emine", "Koca Öküz", "Vehbi Efendi'nin Şüphesi", "Sarı Bal", "Şaka", "Küs Ömer", "Komşu Namusu", "Yıldı Bir", "Hakk-ı Sükût", "Ayşe'nin Talii"). "Sarı Bal"ın "kabadayısından, hovardasından, tüysüz delikanlısından, sert kaymakamlarına, azametli sofu imamına" dek "yerliden, yabancidan, memurdan her çeşit müşterisi" vardır. Aynı kız, hem zengin bir bey oğlunun, hem de yoksul bir köylünün saldırısına uğrar ("Ayşe'nin Talii"). Kadınların cinsel duyguları, "Yatık Emine"de anlatılır, "Küs Ömer"de uzaktan gösterilir.

Yazarın, toplumsal alanda da birtakım önemli savları vardır.

"Cer Hocası"nda 2. Meşrutiyet Hükümetinin memurlar üzerine haksız tutumunun eleştirilmesi verilmektedir. "Komşu Namusu"nda hükümet merkezindeki, "Şeftali Bahçeleri"nde taşradaki memurların işsiz, güçsüz, boş oturmaları yerilir.

Refik Halit Karay'ın asıl iki öyküsü, getirdiği sav bakımından çok önemlidir. Bunlardan biri, "Kuvvete Karşı"dır. Bu öyküde Amerikan askerlerinin şımarıklığı, görgüsüzlüğü, azgınlığı betimlenmektedir. Sanırız ki, bu, daha o yıllarda, 1909'larda belki de dünyada ilk kez çizilmiş "Çirkin Amerikalı" tipidir ve "Go Home" kampanyasının başlangıç noktasıdır.

Önemli ikinci öykü de, "Hakk-ı Sükût"tur. "Hakk-ı Sükût", yurdumuzda ilk kez, Orhan Kemallerden kırk yıl önce, işçi sorunlarını ele alan, işverenlerin kıyıcılığını, kurnazlığını belirten; bununla yetinmeyip çalışma saatlerinin, ücretlerin ayarlanmasını, sağlık koşullarının düzeltilmesini, bu konuları hükümetin ele alması gerektiğini, gerekli yasaların çıkarılmasını savunarak çözüm yolları öneren bir öyküdür.

Ancak, şu dikkatimizden kaçmamaktadır ki, yazar, toplumsal sorunlara Anadolu sürgününden önce değinmektedir. Anadolu sürgününden sonra, savaş sonrası İstanbul'daki açlığı belirten iki öykü yazmıştır. Yurt dışı sürgününden sonra ise, bu gibi konulardan elini eteğini çekmiş görünmektedir.

Refik Halit Karay, bu kuşbakışı bakabildiğimiz içeriği nasıl işlemektedir?

Refik Halit Karay'ın en güçlü yönlerinden biri, öyküleme gücündeki üstünlüktür. Onun öykülerinin en önemli niteliği, inandırıcı olmasıdır; tutarlılıktır. Bu tutarlılık; ortam, kişi, olay, beklenmedik son ilişkisiyle sağlanır. Onda neden-sonuç ilişkisi güçlüdür. Belli bir ortam, belli bir kişi, ancak belli olayları ve belli bir sonucu hazırlayabilir. Sözgelimi, ancak "Gözyaşı" öyküsündeki ortam içindedir ki, bir anne, çocuğunun ölmüş olmasını diyebilir.

Refik Halit Karay, öykülerine genellikle, belli bir yer ve zamanı betimlemekle başlar ("Yatık Emine", "Koca Öküz", "Sarı Bal", "Boz Eşek", "Komşu Namusu", "Yıldı Bir", "Hakk-ı Sükût", "Garip Bir Hediye", "Bir Taaruz", "Ayşe'nin Talii", "Yara", "Eskici", "Antikacı", "Testi", "Fener", "Gözyaşı", "Lavrens", "Güneş", "Hülle").

Kimi öykülerinde bu betimlemeden önce bir iki tümce ile, ama vurucu biçimde, olayın başlangıcı haber verilir ("Yatık Emine", "Koca Öküz", "Boz Eşek"). Kimi öykülere doğrudan doğruya çevre betimlemesiyle girilir ("Şeftali Bahçeleri", "Yatır"). Doğrudan doğruya portre ile başlayan öyküleri de vardır ("Vehbi Efendinin Şüphesi"). Birtakım düşüncelerle, açıklamalarla başlayan öykülere de rastlarız ("Çıban", "Kaçak").

O, portreleri, sırası geldikçe, parça parça çizer. Nitekim, Yatık Emine'yi, jandarma komutanının odasına girdiği zaman, çarşaflı görünümüyle görürüz. Onu örtüsüz görebilmemiz için, bir aile yanına çıkmasını ve kadınlar arasında dolaşmasını bekleriz. Hele Sarı Bal'ın tensel ve tinsel portresi, aralıklı aralıklı, sırası geldikçe, üç bölümde çizilir.

Yazarın bütün öyküleri, olayın, usa uygun, doğal oluş ve akışı çinde; geleneksel giriş, gelişme, düğüm, sonuç planında gelişir ve sonuçlanır. Sözgelimi, bir "Vehbi Efendi'nin Şüphesi"ni alırsak, önce, Vehbi Efendi'nin ürkekliğini, korkaklığını, içe dönüklüğünü görürüz. Bu tip, o sonuca katlanacak bir tiptir. Bütün olaylar ve durumlar, zincirleme olarak birbirini ve sonucu hazırlar. En önemli nokta, elini sürmediği halde kızın Vehbi Efendi'nin üstünde kalmasıdır. Böyle olmasaydı bu öykü, rastgele bir öykü olurdu, üstünlüğünü yitirirdi.

Yazarımızın öykülerinde beklenmedik son da çok öncelerden, gelgelelim, hiç dikkati çekmeden, hazırlanır. Sözgelimi, "Sarı Bal"da çocukların yatağı, hem de zaman zaman söz konusu edilmekle birlikte, hiç dikkatimizi çekmez; gelgelelim, beklenmedik sonun düğümü oradadır.

Refik Halit Karay, öykülerinde iyi bir kameracı gibi çalışır. Sözgelimi, "Küs Ömer"de, kamerasını, zaman zaman kazlara, zaman zaman seyircilere, zaman zaman da, hem de tam kazı yenik düşerken, çünkü ona yakışan budur, Kus Ömer'e çevirir.

Kısacası, Refik Halit Karay, iyi bir kurgucudur.

Onun, öykülerinin gücünü sağlayan baş etken, diyebiliriz ki, dilidir.

"Cer Hocası" adlı öykü ilginçtir. Öykünün başkışisi, Asım, vaaz etmek üzere ilk olarak köylünün karşısına çıktığı zaman "o güzel Türkçesinin halim, tatlı ahengiyle" konuşmaya başlar. Halk, önce şaşırır, sonra bu sözleri anlayarak, anladığı için beğenerek kendinden geçer. Asım "tatlı konuşmasıyla" bütün köye kendini sevdirebilir, benimsetir.

İşte bu Cer Hocası, bir bakıma, Refik Halit'in ta kendisidir. Onun çok temiz, çok güçlü-bir Türkçesi vardır. Sözcük dağarcığı çok zengindir. Onda öyle sözcükler vardır ki, *Türkçe Sözlük*'te bile yoktur. Başörtüsü anlamına "döşeme", "karmankarışık", şöyle bir anlamına "şöyle", "sarığı (fesini) bastırmak" ("Yatık Emine") gibi. O, sözcükleri yerli yerinde kullanır. O, ikileme yönünden de çok zengin bir kaynaktır ("Yatık Emine", "Küs Ömer", "Yatır", "Eskici").

Onun tümceleri kısadır, yalındır. Sıra tümceleri güzeldir, akıcıdır. Onun öykülerinde uzun, bileşik, karışık tümceye hemen hiç rast gelinmez.

Onun öykülerinde benzetme hemen hemen hiç yoktur. Yalnız, şunu da söylemeden geçemeyeceğiz, zaman zaman, pek, pek seyrek rastlanan kimi benzetmeleri biçimsizdir. Bilinmeyenle bilinenle belirtilmesi ilkesine ters düşmekte, öykünün bütünlüğünü zedelemektedir ("Komşu Namusu", "Yıldı Bir", "Hakk-ı Sükût", "Eskici"). Bunun dışında zaman zaman baş vurduğu çoğu kişileştirmeler, söz sanatları, güzeldir, vurucudur, anlatımı güçlendiricidir; "kimin karşısına çıkarsa, peçesini kaldırınca gözlerinin izini bırakır..." "Tembel, isteksiz... bir alev" ("Yatık Emine", "Küs Ömer") gibi.

Onda paragraflar çok kısadır. Yerine göre, 3-5, hatta, iki sözcüklük paragraflar ile vardır: "Saz, zil, oyun, lâkırdı hep durdu." ("Sarı Bal"); "Derhal tutuştular"; "Halk bağırttı" ("Küs Ömer") gibi. Bu paragraflar daha çok yürek çarpıntılı yerlerde kullanılır.

Onun, diyebiliriz ki, en güçsüz öyküsü "Şaka"dır. Ve bu öykü, uzun, çok uzun tümcelerle, upuzun paragraflarla, benzetmelerle, eğretilmelerle doludur.

Elbette ki, Refik Halit Karay'ın dili üzerine geniş bir incelemeye girişemeyeceğiz. Ancak, o, Türk dilini, sözcük, dilbilim, güzellikbilim açısından inceleyecekler için en zengin kaynaktır diyebiliriz.

Refik Halit Karay, çok bilinçli ve en eski dil devrimcisidir de.⁸ 1935'lerde yazdığı bir betiğini Atatürk'e sunarken "heyecanla" demez, "Atatürk'e; yürek çarpıntılılarıyla"⁹ der. Daha 1910'da bir öyküsüne "Senede Bir" değil, "Yıldı Bir" başlığını koyar.

Onun en eski dil devrimcisi olduğunu söylerken bir abartma yapmış değiliz. Refik Halit Karay'ın 1909 yılında, yani "Yeni Lisan" akımından iki

⁸ Hikmet Münür Ebcioğlu, *Kendi Yazılarıyla Refik Halid*, Semih Lütüfi Kitabevi, İstanbul, 76., 77. s.

⁹ a-y. 87. s.

yıl önce, yazdığı, ilk öyküsü olan "Ayşe'nin Talii"ni *Memleket Hikâyeleri*'nin Semih Lütfi Kitabevi baskısından¹⁰ inceledik. Yaklaşık olarak öyküdeki 1150 sözcük içinde yalnız, evet yalnız, 115'i, çoğu bugün de kullanılan ve karşılığı bulunmayan, yabancı sözcüklerdir. Buna göre, Türkçe sözcük oranı % 90 demektir. Bugün varmak istediğimiz bu amaca, Refik Halit Karay, bundan altmış altı yıl önce, daha ilk yazısında, sessiz sedasız, ulaşmış demektir.

Refik Halit Karay, bir kadının toplumca afaroz edilip ölüme hüküm giydirilmesini anlatan "Yatık Emine" gibi, bir düşmandan kaçışın öyküsü olan "Gözyaşı" gibi işçi, işveren ilişkisini işleyen "Hakk-ı Sükût" gibi, Türk dili için yazılmış destanlardan biri olan "Eskici" gibi; o güzelim "Sarı Bal" gibi öyküleriyle ölümsüz ve evrensel güçte bir öykücümüzdür. Hem de Türk dilinin, ona gönül vermiş en usta işçisi ve devrimcisi olarak...